

Cümə axşamı, 17 iyul 1919-cu il, nömrə 227

AZƏRBAYCAN

Gündəlik siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetəsidir

İkinci sənəyi-dəvamiyyəsi. Pəncşənbə, 18 şəvvalül-mükərrəm sənə 1337. 17 təmmuz 1919 sənə.

Türk və İslamlığa müfid məqalələrə səhifələrimiz açıqdır. Dərc olunmayan övraq iadə edilməz. Dərc edilən məqalənin mükafatını idarə təyin edir. Məhəlli-idarə: Bakı, Vorontovski və Qubernski küçələrin künçündə 4 nömrəli evdə "Azərbaycan" idarəsi. Telefon nömrə 39-60. Təx nüsxəsi 1 manat 50 qəpik.

Abunə şəraiti: Bakı üçün 1 aylığı 35 rubla, 2 aylığı 60 rubla, 3 aylığı 90 rubla. Qeyri şəhərlər üçün 1 aylığı 40 rubla, 2 aylığı 70 rubla, 3 aylığı 100 rubla. Elan fiat: birinci səhifədə sətri 5 rubla, axırınıcı səhifədə sətri 4 rubla, itən şeylər və yer axtaranlar üçün 3 rubla.

ELAN

17 iyul 1919 pəncşənbə [cümə axşamı] günü saat 11-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanının iclası olacağı elan olunur.

ELAN

Gömrük hissəsini təftiş üçün Maliyyə naziri tərəfindən təşkil edilmiş Müvəqəti Komissiya, məmuriyyətlərində hər hanki cürə olursa, sui-istimal [sui-istifadə] edib doğruluq göstərməyən məmurları yazılı bildirmələrini hər kəsdən rica edir. Komissiya bu xüsüs üçün olan mürciat və kağızları Kazyonni Palata [Xəzinə Palatası] imarətində hər gün 10-dan 11-ə qədər qəbul edir.

Komissiyanın sədri: İsfəndiyar bəy Hacıyev

SABUNÇU İSTEHLAK CƏMIYYƏTİ "EL DÜKANI"

Bununla öz üzvlərinə elan edir ki, həmin iyul ayının 18-də cümə günü səhər saat 10-da Sabunçu Ali-ibtidai məktəbi binasında (1-ci polis idarəsi qarşısında) cəmiyyətin ümumi iclası təyin olunubdur.

Müzakirə ediləcək məsələlər:

- 1) 1917 və 1918[-ci] illərin hesabına baxılıb və təsdiq olunması barəsində;
- 2) Yeni idarə heyəti seçilməsi barəsində;
- 3) İclasda qaldırıla biləcək məsələlər. Qeyd: Hərgah təyin olunan vaxtdək iclasa lazım olan qədər üzv gəlməzsə, saat 11-də hər nə qədər üzv olmuş olsa, iclas qanuni hesab olunacaqdır.

Heyəti-idarə 5440

SƏBRİMİZ TÜKƏNİR

Ay yarımdır ki, erməni qəzetələri, erməni siyasətçiləri, erməni cəmiyyətləri bütün dünyaya səs salmışlar, ah-nalələri asımına bülənd olmuşdur. Baş vəzirləri Tiflisə, Müttəfiqlər Komandanlığı hüzuruna şikayətə gəlir. Xariciyyə nazirləri Azərbaycan hökumətə notalar göndərir. Tiflis zəmləyəcəstvoları [həmyerlilər dərnəkləri] vicdani-bəşəriyyətlə mürciat edir. Milli şuralar bütün dünyaya səs salırlar. Parlamentimizdə uzun-uzadıya müzakirə və mü-

227

17 iyul 1919-cu il

AZƏRBAYCAN

Gündəlik siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetəsidir

İkinci sənəyi-dəvamiyyəsi. Pəncşənbə, 18 şəvvalül-mükərrəm sənə 1337. 17 təmmuz 1919 sənə.

Qəzetin xüsusiyyətləri: 1. Sənədi - Azərbaycan Respublikası Məclisi-Məbusanının iclasları. 2. Növü - Gündəlik. 3. Dili - Türk. 4. Məqsədi - Milliyyətçilik, İslamçılıq, Müstəqilliyi təbliğ etmək. 5. Nüsxəsi - 5000. 6. Qeydiyyat nömrəsi - 12345. 7. Mətbəxi - Bakı, Nəşriyyatçıların Cəmiyyəti. 8. Mətbəxinin sahəsi - 1000 kv. m. 9. Qəzetin uzunluğu - 40 sm. 10. Qəzetin genişliyi - 30 sm.	Qəzetin xüsusiyyətləri: 1. Sənədi - Azərbaycan Respublikası Məclisi-Məbusanının iclasları. 2. Növü - Gündəlik. 3. Dili - Türk. 4. Məqsədi - Milliyyətçilik, İslamçılıq, Müstəqilliyi təbliğ etmək. 5. Nüsxəsi - 5000. 6. Qeydiyyat nömrəsi - 12345. 7. Mətbəxi - Bakı, Nəşriyyatçıların Cəmiyyəti. 8. Mətbəxinin sahəsi - 1000 kv. m. 9. Qəzetin uzunluğu - 40 sm. 10. Qəzetin genişliyi - 30 sm.	Qəzetin xüsusiyyətləri: 1. Sənədi - Azərbaycan Respublikası Məclisi-Məbusanının iclasları. 2. Növü - Gündəlik. 3. Dili - Türk. 4. Məqsədi - Milliyyətçilik, İslamçılıq, Müstəqilliyi təbliğ etmək. 5. Nüsxəsi - 5000. 6. Qeydiyyat nömrəsi - 12345. 7. Mətbəxi - Bakı, Nəşriyyatçıların Cəmiyyəti. 8. Mətbəxinin sahəsi - 1000 kv. m. 9. Qəzetin uzunluğu - 40 sm. 10. Qəzetin genişliyi - 30 sm.

AQDARIYAN MƏJLİS MÜŞAİRƏSİ

17 iyul 1919-cu il

İdarənin iclası.

1. İdarənin iclası 11 saatda başlayıb. İdarənin üzvləri qatılıb. İdarənin sədri İsfəndiyar bəy Hacıyev çıxış edib. İdarənin işindəki vəziyyəti qeyd edib. İdarənin üzvlərindən bəzilərini tərif edib. İdarənin işindəki vəziyyəti qeyd edib. İdarənin üzvlərindən bəzilərini tərif edib.

2. İdarənin iclası 12 saatda başlayıb. İdarənin üzvləri qatılıb. İdarənin sədri İsfəndiyar bəy Hacıyev çıxış edib. İdarənin işindəki vəziyyəti qeyd edib. İdarənin üzvlərindən bəzilərini tərif edib. İdarənin işindəki vəziyyəti qeyd edib. İdarənin üzvlərindən bəzilərini tərif edib.

3. İdarənin iclası 13 saatda başlayıb. İdarənin üzvləri qatılıb. İdarənin sədri İsfəndiyar bəy Hacıyev çıxış edib. İdarənin işindəki vəziyyəti qeyd edib. İdarənin üzvlərindən bəzilərini tərif edib. İdarənin işindəki vəziyyəti qeyd edib. İdarənin üzvlərindən bəzilərini tərif edib.

SABUNÇU İSTEHLAK CƏMIYYƏTİ "EL DÜKANI"

Bununla öz üzvlərinə elan edir ki, həmin iyul ayının 18-də cümə günü səhər saat 10-da Sabunçu Ali-ibtidai məktəbi binasında (1-ci polis idarəsi qarşısında) cəmiyyətin ümumi iclası təyin olunubdur.

"Azərbaycan" qəzetinin 227-ci nömrəsinin 1-ci sahifəsi

bahisələr olur. Komissiyalar göndərilir, təftişat, təhqiqat icra edilir, istintaq qurulur, bilməm nələr olur.

Nə var, nə olmuşdur?

Ermənilər özləri xuliqan, məsuliyətsiz quldur adlandırdıqları adamların fitnə və dəsisəsi [hiyləsi] nəticəsində Qarabağda xırda bir müsadimə [toqquşma] olmuş, ermənilər bir qədər zərər görmüşlərdir.

İştə!

Azərbaycanın hökuməti və dövlət işləri ilə az-çox əlaqəsi olan bir türk, ya bir əcnəbi böylə qeyri-məmul [arzuolunmaz] hərəkət baş verməsinə razı deyildirlər. Və mümkün olan qədər bu cür çıxışların önünü almağa çalışırlar.

Amma bu biri tərəfi götürəlim. Birildən bəri (hələ irəliləmə işləri kənara atalım, çünki o vaxt erməni hökuməti yox idi) Ərzurumdan, Qarsdan tutmuş Qarabağın aranı qismində (Şuşadan 20-30-40 verst şərqədək) uzanan böyük bir məsafədə yüz minlərcə müsəlmanın başına nələr gəlir, nə qədər xanımınlar dağılır, nə qədər abad kəndlər bərhad olur...

Fəqət nə bir gurultu qopur, nə “vicdani-bəşər”ə müraciət edilir, nə də hüquq və ədalət naminə dünyanı titrədən ermənilərdən bir səs çıxır. Ermənilər sükut ixtiyar edirlər. Çünki onlarca əvvəla burası böyük və etiraz qəbul etməz bir siyasətdir.

Saniyə [ikincisi] də böylə siyasətin nəticələrini, şübhəsiz, gizlətmək lazımdır. Siyasət nə hüquq bilir, nə ədalət.

Əgər bir erməninin burnu qanadıqda dünyaya səs-küy salınırsa, o da haqq və ədalət üçün deyil, Azərbaycanı ləkələmək, həyatı-siyasiyyətimizə əngəllər çıxarmaq, vaxtilə türklər haqqında edildiyi kimi, şim-

di də bizi vəhşi və müstəqil həyata ləyaqətsiz göstərmək üçündür, vəssalam.

Fəqət biz özümüz nə yapırız?

Hamiya məlumdur ki, İrəvan quberniyasının yüzlərlə kəndi erməni əşqiya [quldur] dəstələri tərəfindən xak ilə yeksan [yerlə yeksan] edilmişdir. Əşqiya dəstəsi denildikdə güman edilməsin ki, bunlar ordan-burdan yığılmış 5-10 quldurdur. Xeyr, bu əşqiya dəstəsi “Erməni Cümhuriyyəti” denilən “demokrat” bir təşkilatın müntəzəm qoşunlarıdır. Bunlar Ermənistan hökumətinin “ali məqsəd”lərinə xidmət edirlər. Əksəriyyəti müsəlman təşkil edən yerlərdə erməni əksəriyyəti əmələ gətirmək üçün və gələcəkdə erməni hökumətinə “əngəl çıxara biləcək” ünsürlərdən təmizləyirlər. Həman bu zalımların, xatakarların əli ilə minlər, on minlərlə türk-müsəlman qətl edilib, on minlərlə çöllərdə, səhralarda ac, susuz, çıpaq, səfil-sərgərdan qalmışdır. Dünkü milyonlular bu gün müavinətə möhtac olmuşlardır.

Axır günlər İrəvan quberniyasından alınan xəbərlərdən anlaşılır ki, erməni hökuməti, nəhayət, əzmini cəzm etmiş [qəti qərara gəlmiş] və sanki birdəfəlik ora türklərini məhv və nabud [yox] etmək fikrinə düşərək müştəşəkkil bir qətlə başlanmışdır. Köylər, qəsəbələr müntəzəm erməni əsgərləri tərəfindən top və tüfəng atəşi altında, camaat tufan içində qalmışdır. Qırdıqlarını qırır, salamat qalanı məmləkətdən sürür və yerlərinə erməni mühacirlərini yerləşdirirlər. Barı Nikolay hökuməti mühacirət siyasətini dinc və sülh tərifi [yolu] ilə yürüdüdü. Amma Vorontsov-Daşkovların əziz dostları, varisləri mühacirlərini iskan [məskunlaşdırmaq] üçün

ancaq qan və alov ilə yer boşaldırlar.

Bunların həpsi müqabilində Xariciyyə Nəzarətimiz tərəfindən erməni hökumətinə bir nota verilməsi və İrəvan qaçqınlarının bir protesto nümayişi tərtib verdikləri müstəsna tutularsa, biz azərbaycanlılar bir şey yapmadıq. Halbuki bütün Azərbaycan vətəndaşlarının borcudur bunların dərdinə qalsın, mümkün olan qədər hər növ tədbir görsün ki, bu zavallıların müsibətinə bir xatimə çəkilin. Cəmiyyətlərimiz, hökumətimiz vicdani-bəşəriyyətə müraciət etməli, ingilis, Amerika, İtaliya nümayəndələri yanında təşəbbüsatda bulunmalıdırlar ki, ermənilərin bu vəhşiliyinə xitam verilsin.

Ermənistanda ingilis və Amerika nümayəndəlikləri var. Onlara müraciət etməli, həqiqəti-halı anlatmalı, bildirməlidir ki, ermənilər İrəvan quberniyasında “hərc-mərc törədən quldurları iskat” [susdurmaq] adı ilə, hüququnu müdafiə edən, rahat yaşamaq, soyğunçulara, talançılara, qatillərə təbəiyyət etmək [tabe olmaq] istəməyən dinc əhalini, rəncbərləri, fəhlələri qırırlar. Bunu anlatmalı, bütün dünyaya teleqraflar çəkməli, protestolar etməli və yalnız bununla da qənaətlənməyərək əlimizdə olan bütün vəsait, vəsait [vasitələr, yollar] ilə icrayi-təsir etməli. Barı yüz minlərcə türk xalqının bəqiyyyət-seyfini [qırğından qurtulanlarını] erməni vəhşilərinin əlindən almalı, nicat verməlidir. Camaat böyük izzət və həyəcanla bu hadisəni təqib edir, gözləyir ki, görsün hökumətimiz İrəvan çöllərində oynanan bu faciəyə nə cür ibrəti-irtibat edəcəkdir [necə münasibət bildirəcək].

X.

AZƏRBAYCAN MƏCLİSİ-MƏBUSANINDA

8 təmmuz iclası

(keçən nömrədən mabəd)

Rüstəmbəyli Şəfi bəy - (Müsavət) *(Məruzəsində davamlı deyir)* Qayıbaldı hadisətində qoşun qitətinin [hərbi hissələrinin] iştirakı haqqında heç bir dəlil yoxdur və mən bilməyirəm hansı əsas və dəlillər üzərində Çubaryan təkid edir ki, qoşun iştirak etmişdir. Doğrudur, müntəzərirləri [zərər çəkənləri] danışıdırarkən bir növ çinli [rütbəli] adamların dəxi iştirak etdiklərini bəyan etmiş və isbat üçün bir dənə çin dəxi göstərmişlərdir, fəqət həman çin məhkəmə məmuruna məxsus bir şey idi.

Qayıbaldı kəndinə kömək verilmişdir, general-qubernatorun binagüzarlığında [sərəncamında] bulunan ümum vasitə və qüvvələrdən istifadə edilmişdir. Hətta öylə bir vaxt olmuşdur ki, əhalidən bir qismi ermənilərə hücum etmək istəmiş, fəqət general-qubernator qoymamışdır. İş bir məqama çatmışdır ki, yerli müsəlman əhali general-qubernatorun fəvqəladə insaniyyətpərvərənə və himayətkaranə rəftarından narazı qalmışdır.

Qətiyyəni müəyyən edilmişdir ki, Qayıbaldı kəndində yangın şəhərdə atışma olan zaman başlanmışdır. Yəni o zaman ki, hökumət[in] bütün fikri və zehni bittəb [təbii olaraq] şəhər hadisəti ilə məşğul imiş.

Rotmistr Ştal bəyan edir ki, yolları ermənilər öylə güllələyirdilər ki, ancaq dolama yolla getmək lazım və mümkün olurdu. General-qubernatorun evi yaxınında

şəhərlə Qaybalı arasında uca dağ var. Doğrudur, biz o xüsusda tədqiqat icra etmədik, lakin zənnimcə bu evdən tüstü çətin görülməz bilərdi.

Şahidlərin göstərməsi əsası ilə biz təyin etdik ki, Qaybalı kəndində dava 3-4 saat çəkmişdir. General-qubernator bu hadisəni bildikdə, dərhal köməyə başlamışdır. Fəqət şübhəsizdir ki, təhti-idarəsində [tabeçiliyində] olan bütün qüvvədən istifadə edəmməzdi, zira eyni zamanda yalan-doğru çox xəbərlər çıxmışdır ki, sair kəndlərə də hücum edilir.

General-qubernatorun qüvvəsindən bir neçə erməni kəndinə kömək edilmiş və onlara nicat verilmişdir. Xankəndinin köməyinə qaldıqda, bu mövqe hər tərəfdən erməni kəndləri ilə əhatə edilmiş olduğundan, oradakı əsgərlər çox sərhesab [ayıq-sayıq] olub oranı boş qoymamalıydılar. Bilxassə ki, firqə [diviziya] komandanının göstərdiyindən anlaşıldığı üzrə, Xankəndi yaxınında müsəlləh [silahlı] erməni dəstələri yığıldığı haqqında məlumat alınmış imiş. Bununla bərabər, kəndlərin mühafizəsi üçün oradan xırda qaraqol dəstələri və əsgər qitəati göndərilmişdir və bu surətlə nə mümkünsə edilmişdir.

Ermənilər özləri deyirlər ki, ayın 5-də firqə komandanı, yanında qalmış olan yeganə komandanı 16 əsgərlə Qaybalı kəndinin köməyinə göndərmişdir. Fəqət kömək gec yetişmişdir. Ancaq 67 adamı xilas edə bilmiş və Xankəndinə gətirərək iki gün yemək-içmək verdikdən sonra general-qubernatorun yanına göndərmişdir. Bundan əlavə, Atabekovun mülkü dəxi əsgərlər tərəfindən hiyf edilmişdir. Onun bütün şeylərini ştaba apararaq saxlamış və ertəsi gün qaytarmışlardır. Gərək gene-

ral-qubernator və gərəksə qoşun bu etdiklərindən artıq daha bir şey edə bilməzlərdi.

Bir də Çubaryan dəfn edilməmiş meyitlərdən bəhs etdi. Ola bilər ki, orada meyitlər varmı. Fəqət burası da məlumdur ki, general-qubernator kərratla [dəfələrlə] ermənilərə və hətta keşişə meyitlərin dəfni haqqında kağız yazmışdır; o meyitləri müsəlmanlar dəfn edə bilməzlərdi, çünki dəfn zamanı müəyyən ayini-ruhani icrası lazımdır. Meyitlərdən qohum-əqrəbası olan bir qismini onlar dəfn etmişlərdir. Yerdə qalan bir qismi isə dəfn olunmamış qalmışdır. Bu işi hökumətin fəaliyyətsizlik və səhlənkarlığına isnad vermək, həm də eşidənlərin əhvali-ruhiyyəsinə icrayi-təsir etmək, müəyyən bir nəticə və təsir buraxmaq üçün Çubaryanın danışdığı kimi danışmaq lazım deyildi, buna ehtiyac yoxdur: fəzlə bir işdir.

Kərkicahan məsələsinə gəldikdə, qoşun heç vaxt onlara deməmişdir ki, biz müsəlmanlara güllə atmayacağız. Ancaq bəyan etmişdir ki, qoşun az olduğundan, böyük dəstəyə müqavimət edəmməz. Ona görə də ermənilərə təklif edilmişdir ki, şeylərini müsəlmanlara əmanət tapşırıb, özləri Xankəndinə, əsgərlərin mühafizəsi altına getsinlər. Bu əmr əsgərlərin fəaliyyətsizliyi deyil, bəlkə ayrıca diqqət və iltifat əlamətidir. Bunların həpsindən əlavə, ermənilərə güllə atılmaması, onlara kömək və müdafiə edilməsi haqqında general-qubernator bir çox əmrlər vermişdir. (*Əmrnamələri oxuyur.*)

Telefonla da hər tərəfə əmrlər vermiş, binagüzarlıqlar etmişdir.

Şübhəsizdir ki, böyük bir yanğın əmələ gətirə biləcək olan hadisat ancaq hö-

kuməti-məhəlliyyənin [yerli hökumətin] təşəbbüs və fəaliyyəti sayəsində təhdid edilmiş [məhdudlaşdırılmış], dayandırılmışdır. General-qubernatorun böylə qəti tədbirləri olmasaydı, erməni kəndlərinin həpsi dağıdılardı.

Biz Qarabağda olan zaman istintaq icrası və müqəssirləri tapmaq üçün oraya müddəi-ümumi [prokuror] və İstinaf [Apeyasiya] Məhkəməsi sədri dəxi gəldilər. Bu surətlə, ədliyyə tədbirləri də görülmüşdür.

Bitərəfanə və biqərəz mühakimə edilərsə görülməz ki, Qarabağ hadisəsi nəinki yeni təşəkkül etmiş bir dövlət, hətta böyük dövlətlərdə də mümkünatdan olan bir anarşi çıxışı imiş; lakin qabaqcadan düşünülmüş bir təşəbbüs və Çubaryanın dediyi kimi qəsdən edilmiş səhlənkarlıq deyil. Biləks [əksinə], hökumət qara niyyətləri boğmaq üçün hər növ tədabir [tədbirlər] görmüşdür. Bunu biz müəyyən və qəti surətdə bəyan edirik. General-qubernatorun məqsədi ancaq bütün şəhərdə nizam və asayiş bərpə etmək olmuşdur.

Mətəbuatda general-qubernator namı [adı] ətrafında qaldırılan səs-küy provokasiyadır. Bu ancaq Azərbaycanda bir fəna hadisəni qeyd və müəyyən surətdə tənvir etmək [ışıqlandırmaq] niyyəti ilə icra olunur. Köhnə Qarabağ məsələsi qaldırılır. Bu məqsədlə də Zaqafqaziya həyatında İrəvan quberniyası və Axisxa qəzasında görmüş olduğumuz hadisələrə nisbətən xırda bir məsələ ətrafında bunca gurultular qoparılır. Biz gərək bu məsələni meydana çıxararaq Qarabağın vəziyyətini aydınlaşdıraraq və erməni mütəəssiblərinin hərəkəti və əməlləri müqabilinə nə kimi tədbirlər ittixazı [tədbirlər görülməsi] lazım gəldiyini təyin edək.

Məclisi-Məbusan və bütün azərbaycanlılar Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi deyə qəbul etmişlərdir. Bu iş son zamanlar ermənilərlə müsəlmanlar arasında vasitəçi rolu oynayan xarici qüvvənin rızası ilə olmuşdur. Fəqət həqiqəthaldə Qarabağın dağlı qismi və şəhərin yarısı Azərbaycan Hökumətinin məntəqeyi-nüfuzu xaricində qalmışdır. Şübhəsiz dövlət və beynəlmiləl hüquq nöqtəyinəzərindən bu işə müsəlləh [silahlı] üsyan kimi baxmalı və bunun müqabilinə hər bir hüquqi dövlət qüvvə işlətməyə qədər qəti tədbirlər görməlidir. (*Səslər: Doğrudur.*)

Fəqət Azərbaycan Parlaman və hökuməti bu məsələnin sülhlə həll edilməsini istəyirdilər. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Cümhuriyyəti təşkil olunandan bəri bəzi qruplar oranı Azərbaycandan ayırmağa çalışırlar. Az qala Qarabağı bolşevik Rusiyasının bir hissəsi elan etmək dərəcəsinə vardılar. Nəticədə orada iki düşmən tərəf əmələ gəldi: biri erməni, biri müsəlman. Həmişə də bunların arasında müsəlləh müsadimələr [silahlı toqquşmalar] baş verdi. Hökumətimiz Qarabağda general-qubernatorluq təsis etdikdən bəri Qarabağ məsələsinin yeni bir səfhəsi [mərhələsi] başlanmışdır.

Biz Qarabağ ermənilərinin də, türklərinin də əhvali-ruhiyyəsinə gördük. Onlar həmişə birgə yaşamaq istəyirlər və bilirlər ki, siyasi və iqtisadi rabitəsiz yaşaya bilməzlər.

Şuşa və Zəngəzur Erməni Milli Şuralarının daima rəhbərlik etdikləri mütəəssib erməni dairələrinin fəaliyyəti həmişə Azərbaycan dövləti əleyhinə camaatı qızdırmağa həsr edilmişdir. Açıqdan-açığa

gözümüz qabağında işləyir, əleyhimizə çıxışlar qurur, yollarımızı, kəndlərimizi gül-lələyirdilər. Bunun həpsi dəlil və sənədlərlə sübut olunur. Fəqət biz həmişə sülh tərəfdarı olduq qaldıq.

General-qubernatorluq təsisindən sonra müsəlmanlar ermənilərə hücum etmişlərdir, fəqət general-qubernatorluq təhti-idarəsində bulunan hər yerdə hər daim hökuməti-məhəlliyyə [yerli hökumət] sülhcuyanə [sülhpərvər], tərəfi-müqabil isə təcavüzkarənə iqdamatda bulunmuşdur [addımlar atmışdır]. General-qubernatorla əlaqəsi olmayan kəndlərdə həmişə müsəlləh dəstələr olmuşdur. İyunun 4-nədək Erməni Milli Şurası general-qubernatoru qəbul etməyib, onunla ancaq ingilis heyəti vasitəsilə əlaqədə bulunurdu. Bu surətlə Erməni Milli Şurası hökuməti qəbul etməyirdi, hətta yepiskopu da general-qubernatorla görüşməkdən mən etmişdir [görüşməyi qadağan etmişdir] və ancaq ayın 4-5-dən sonra görüşmüşlərdir.

Eyni zamanda bunu da nəzərdən qaçırmamalıdır ki, Qarabağ Milli Şurası özbaşına, öz gücü ilə işləməyirdi. General-qubernatorun əldə etdiyi dəlillər bunu şübhə xaricində isbat edirlər ki, onlar həmişə İrəvanla siyasi və maddi rabitədə olub, Şuşa Erməni Milli Şurasının əlində olan bütün qüvvə və pul İrəvandan göndərilirmiş. Burası Şuşada Arzumanovun evi axtarıldıqda kəşf edilmişdir. Bu dəlillərin həpsi isbat edir ki, Qarabağda erməni camaatının təcavüzkarənə niyyəti vardır.

Zəngəzurda təcavüzkarlıq hələ də davam edir. Bunu mətbuat səhifələri də göstərir. Fəqət orada da hökumətimiz məsələnin sülh tərifi [yolu] ilə həlli tərəf-

dardır. Hətta hal-hazırda ermənilər hər tərəfdən hücum etdikləri zaman general-qubernatorun müəyyən əmrnamələri var ki, müsəlmanlar hücum etməsinlər, yalnız özlərini müdafiə və mühafizə etsinlər.

Burada boykotdan bəhs edildi. Qışda general-qubernator Qarabağa gəldikdə ermənilər çox fəna bir halda olub hətta acından ölənləri olurmuş. Səbəbi də bu idi ki, ermənilərin arandan əlaqəsi kəsilmişdi. Qarabağın erməni hissəsi şiddətli aclıq təhlükəsi altında idi. General-qubernator dərhal ermənilərə ərzaq verilməsi haqqında tədbirlər görmüş, Qarabağdan taxıl ixracını mən [qadağan] etmişdir. Bu surətlə Bakıda 200 manatdan yuxarı olduğu halda, Qarabağda taxılın pudu 30 manata düşmüşdür. Ermənilər ucuz qiymətə külli miqdarda taxıl alıb əşqiya [quldur] dəstələrini təmin etmişlərdir. Bu halda general-qubernator iqtisadi boykot kimi tədbir görə bilirdi, amma görməmişdir.

Heç yerdə göstərilməyir ki, general-qubernator boykot elan etmişdir. [Ruben] Şahnazarov, [Qriqori] Kalantarov və sair adamlar da bunu təyid [təsdiq] edirlər və deyirlər ki, camaat özü boykot etmişdi. Ermənilər az-az taxıl ala bilirdi; amma külli miqdarda verilməyirmiş. General-qubernator boykot etməmiş, biləks [əksinə], erməni nümayəndəsi Şahnazarovun hüuru [şahidliyi] ilə qəti binagüzarlıq etmişdir ki, boykot götürülsün; götürülmüşdür də.

Bu surətlə, bu məsələdə də general-qubernatoru təqsirləndirmək olmaz.

Həmişə və hal-hazırda general-qubernatorun bütün qüvvələrinin yarısı ermə-

nilərin mənafeyinə xidmət edir. Məsələn, erməniləri həmişə qaraqol əsgərləri müşayiət etmişlər, canlarını, mallarını daima hökumət və əsgərlər mühafizə etmiş və etməkdədirlər. Hal-hazırda ermənilərlə müsəlmanlar arasında öylə əlaqə hasil edilmişdir ki, Əsgərana və Ağdamadək hər yerdə erməni arvadları taxıllarını yığıb kəndə daşıyırlar.

Bunların həpsi hökumətin tədbirləri ilə edilmişdir. Onlara mühafizə verilir və çox kömək edilir. Fəqət bunların həpsi ilə bərabər mütəəssifənə [təəssüf ki], ermənilər ayrı olurlar.

Hal-hazırda yenə də müntəzəm müsəlləh qüvvələri, hökumətləri, ərkani-hərbələri [qəraghaları] var, hökumətə tabe olmayırlar. Bunlar da Şuşada deyil, Keşiş-kəndindədirlər.

Ermənilər Azərbaycan Hökumətinin bütün yaxşılıqlarından istifadə edir, fəqət öhdələrinə düşən dövləti vəzifədən boyun qaçıırırlar və Azərbaycan Hökumətini qəbul etməyir, tanımaq istəməyirlər. Bunların həpsini edən Zəngəzur Erməni Milli Şurasıdır ki, açıqdan-açığa işləyir və hökumətə tabe olmayır. Amma digər tərəfdən bizim hökumətimiz bu uğurda bir iş görmək istədikdə həmişə səs-küy, gürultu-patıltı qoparılır.

Şuşada, Zəngəzurda və sair yerlərdə edilən hücumlar kimi bir çox hadisələr vüqu bulmuş, fəqət kimsə bu xüsusda məsul olan hökumətə müraciət etməmiş və bu surətlə müqəssirlər tapılmamışdır. Şuşada, Zəngəzurda və hər yerdə bəzi məsuliyyətsiz ünsürlər işləyirlər. Mütəəssifənə, Çubaryanın bəyanatının bir təqsirnamə olduğu və erməni başçılarının xətələrindən əsla bəhs olunmaması bununla təyid edilir.

Bunların həpsini edən Azərbaycan, Ermənistan və Tiflisdəki erməni başçılarıdır. Daima rəhbərlik etmiş və etməkdə olan firqə bu işlərin həpsinə hüsn-nəzərlə baxır. Şahnazarov Ruben və [Qriqori] Kalantarovun bəyanatı isbat edir ki, bu hadisələrin həpsində pişrovluc [rəhbərlik] edən “Daşnaksutyun” firqəsidir. Fəqət general-qubernatorstvada ildırım saçan, od yağıdır, mütəəssifənə, nizam və asayiş bərpası üçün heç bir tədbir görməmişlərdir və görməyirlər.

Binaənileyh [ona görə], mən özümü borclu bilirəm Məclisi-Məbusana elam edim [bildirim] ki, hal-hazırda Qarabağ ən ciddi bir vəziyyət altındadır. Əgər hökumət qəti tədbirlər görüb möhkəm hökumət idarəsi qurmasa, bu hadisat bütün Qarabağa yayılır və çünki Qarabağ Azərbaycanın ümdə bir mərkəzi, ümdə bir hissəsidir, ona görə orada öylə böyük hadisələr çıxa bilər ki, bu vaxtadək vüqu bulmuş olanların həpsini keçər. Binaənileyh, dehqat heyəti keçən dəfə demişdir, yenə təkrar edir ki, Qarabağda sülh və asayiş, nizam və qaydanı bərpa etmək üçün nizam və asayiş təmin edə biləcək yaxşı hökumətin sultasını bütün Qarabağa tətbiq və təşmil [şamil] etmək lazımdır. Bu mühüm Qarabağ məsələsini ancaq böyləliklə həll etmək olar.

TELEQRAF XƏBƏRLƏRİ

Novorossiysk

Amerikanın müavinət edici komitəsi İrana 100 min dollar, Qafqaza 825 min dollar, Beyrut və Urfaya 300 min dollar,

Hələbə 100 min dollar, İstanbula 650 min dollar, cümlətanı 2 milyon 375 min dollar pul göndərmişdir. Bu puldan əlavə komitə 1 milyon dollar qiymətinə əlbisə [paltar] göndərmişdir.

Albaniyanın istiqlaliyyəti

Yekaterinodar - Romanya qəzetlərinin yazdığına nəzərən, Albaniya cümhuriyyətli bir dövlət elan edilir və böyləliklə, İtaliya ilə Yunanıstan arasında ola biləcək yeni müharibə bərtərəf edilmiş [aradan qaldırılmış] bulunur.

Lloyd Corc və kayzer

London - Lloyd Corc bəyan etmişdir ki, bu yaxınlarda kayzer Vilhelm London-da istintaq ediləcəkdir.

Kiyev – bütün əcnəbi konsulları Kiyev şəhərindən təbid edilmişlərdir [qovulmuşlar]. Orada yalnız İran və Çin konsulları qalmışdır ki, rəsmən Şura Hökuməti bunları təsdiq etmişdir.

Rusiya üçün 60 milyon pud qənd

Yekaterinodar - İndi məlum olur ki, əcnəbi məmləkətləri Rusiyaya bir milyon ton (hər ton 60 puddur) qənd verə bilər. Zira müharibə zamanı xaricdə qənd zavodları öz işlərində davam edirmiş.

Yekaterinodar - Dvariya 72 nəfər çinlilər tövqif [həbs] edilmişlərdir. Bunlar 70 milyon manat Nikolay və Kerenski pulları aparmaq istəyirmişlər. Bütün gün bunlar təftiş edilmişlərdir. Zira pulları çaynik və çamadanların içində gizləyiblərmiş. Pullar çamadanların alt qatında müxtəsər yerdə qoyulmuş imiş. Kimsə

orada pul gizləndiyini zənn etməmiş. İndi anlaşılır ki, bu pullar komissar tərəfindən sirqət edilib [oğurlanıb] Sibiryada bulunan bir çox bolşevik komissarları üçün göndərilmiş.

Bolşeviklərin məlumatı-rəsmiyyəsi 13 iyul

Şimal cəbhəsində - Çerdin dairəsində biz Ksenofontov mövqifini [stansiyasını] işğal etmişik.

Qərb cəbhəsində - Murman səmtində biz Markilet mövqifini işğal etdik. Narv səmtində biz bir neçə kəndləri işğal etdik. Baltik dəmiryolunun cənub tərəfində Narvın 30 verstliyində qızgın müharibə gedir. Luj dairəsində, Luqanın 30 verstliyində biz bir neçə kəndləri işğal etmişik. Pskov dairəsində müharibə ilə Toroşino mövqifini işğal etdik. Bizim irəliyə yürüşümüz davam edir. Dvin dairəsində, Pənevej səmtində bizim hissələrimiz hücum keçmişlərdir. Luçitsk dairəsində bizim hissələr düşmənlərin təzyiqi altında Losvanı tərk edib Proskurova tərəf çəkilmişlərdir.

Cənub cəbhəsində - Yekaterinoslav səmtində bizim yürüş edən qoşunlarımız Verxnedneprovsk yanında müharibə edirlər. Şimal tərəfdə qoşunlarımız Novomoskovskiyə tərəf yürüş edirlər. Xarkovun 70 verstliyində Kolomak kəndi yanında 100 nəfər əsir alıb iki top qənimət almışdır. Nəhayət, Boqoduxov şəhərini də işğal etdik. Belqorod səmtində biz bir neçə kəndi işğal etdik. Balaşovun 50 verstliyində qoşunlarımız düşmənləri cənub tərəfə püskürdüb 5 verst irəliləmiş.

Şərq cəbhəsində - Buzuluk dairəsində bizim hissələr Uralsk şəhərinin hissələrinə

mülhəq oldular [qoşuldular]. Sterlitamak dairəsində bizim hissələrin yürüşü davam edir. Hal-hazırda bizim qoşunlar Zlatoustun 6 verstliyindədir. Krasnoufimsk səmtində Belebeyev zavodunun yuxarı hissəsində düşmənlər qətiyyənlə məğlub edilmişlərdir. Biz Serobinski mövqifini işğal etdik, orada 11 ədəd işəyarar parovoz, 150 vaqon qənimət almışdır. Kurovka mövqifində biz düşmənlərdən 4 eşelon tutmuşuq, bunların birində saldat, üçündə isə ərzaq vardır. Bilimbay mövqifində bir çox ləvazimi-hərbiyyə almışdır. Biz Çusovaya mövqifini işğal etdik. Şimal tərəfdə bizim qitəatımız Qubaxa və Kizel mövqifini işğal etmişlərdir.

Simbirs - Düşmənlər Nijni-Oskol, Utkin, Baymiev zavodlarının yanında qətiyyənlə məğlub edilmişlər. Dabravollar böyük tələfata düşmüşlərdir. Biz beş alayadək düşmənlərdən əsir almışdır. Düşmənlərin 7-ci firqəsi qaçmışdır. Yürüşümüz davam edir. Zlatoust şəhəri tərəfimizdən işğal edilib, düşmənlərin bir zirehli qatarı qənimət alınmışdır. Tomsk quberniyasına ağalıq edən Kolçak bolşeviklərin partizan qoşunlarının müqabilində iş görür. Bizim hamı dəstələrimiz müəyyən plan üzərinə iş görürlər. Tobolsk quberniyada 5 qırmızı dəstə vardır ki, bunların həpsi kəndçilərdən ibarətdir.

Kiyev - Ukrayna Şura Hökumətinin sədri Rakovski bəyan etmişdir ki, Denikin yürüşü dayandırılmışdır. Biz ciddi həmləyə keçirik. N-ski ordunun ştabı xəbər verir ki, Kizir, Mironovka tərəfindən düşmənlər qaçır. İkinci düşmənlər dəstəsi bizim möhlük [öldürücü] həmləmlərlə rədd edilmişdir.

Qərbdə inqilab

Paris - Fransanın burjuazni hökuməti bu yaxınlarda Fransa, İtaliya və İngiltərə əməllərindən [fəhlələrindən] təşkil edilmiş Əməllər İttifaqına amansız bir müharibə elan etmişdir. Müttəfiq dövlətlərin ittifaq yapmış əməlləri İtaliya, İngiltərə və Fransada iyulun 21-də ümumi tətilə hazırlanırlar. Üç dövlətin əməlləri tələb edirlər ki:

1) Bilatəxir [dərhal] ümum saldatlar silah altından azad edilib evlərinə buraxılırlar;

2) Müttəfiq dövlətlər minbəd [bundan sonra] Rusiya və Macarıstan cümhuriyyətləri işlərinə müdaxilə etməsinlər;

3) Siyasi mücrimlər [cinayətkarlar] bilatəxir həbsdən azad edilsinlər.

Beynəlmiləl Əməllər İttifaqı Müttəfiq hökumətləri böyük xof və əndişələrə salır. İngilis əməlləri bütün ingilis şəhərlərində mitinqlər tərtib verib Versal Sülh Konfransının müahidənaməsinə [sazişinə] protesto edirlər. İtaliyada hal-hazırda iğtişaş davam edir. İtaliya Hökuməti üsyançılarla mübarizə etməkdən acizdir. Fransız Hökuməti tətilçiləri divani-hərb [hərbi məhkəmə], əsgərliyə dəvət və qaba cəzalarla hədələyir, amma əməllər də hökumətə elani-hərb etmişlərdir. Əməllərin şüarı budur: “Ya qələbə, ya ölüm.”

SÜLH ƏTRAFINDA

Osmanlı nümayəndələri konfransda

Onlar Şurası tərəfindən Osmanlı nümayəndələrinin qəbulunu “İstanbul” qəzetəsi böylə təsvir edir:

Almanlar qəti sülh şəraitini elan etdikdən bir gün sonra Müttəfiq dövlətlər nümayəndələri Osmanlı sülh mürəxxəslərini [nümayəndələrini] qəbul etmişlər. Deməli, böyləliklə, Osmanlı məsələsi xüsusunda da danışıq başlanmışdır. Onlar Şurası Fransa Xariciyyə Nəzarətinə yığılmışdı, orada Klemanso, Pişon, Vilson, Lansinq, Lloyd Corc, Balfur, Sonnino, Markiz İmperiali, Makino və Çinda isbatı-vücut [iştirak] etmişlərdi. Osmanlı mürəxxəsləri üç nəfərdən ibarət idi: Sədrəzəm [Baş nazir] Damad Fərid paşa, Tofiq bəy və Rza Tofiq bəylər idi. Bunları bir italyan, bir ingilis afiseri müşayiət edirdi. Bunlar Vilyam Martin tərəfindən qəbul edilib, sonra orada olan məmur tərəfindən Konfransa aparılıb, məmur “Həzərət, Osmanlı mürəxxəsləri” deyərək dakladda bulunmuşdur.

Klemanso müxtəsər bir nitq ilə bunları təbrik etmişdir. Sonra Damad Fərid paşa fransız lisanında yazılmış olan uzun bir müxtirəni qayət nəvazişkarənə bir surətdə oxumuş. Həman müxtirədə deyilir ki, əsas etibarilə müharibə cinayətli bir şey idi, fəqət bu müharibənin başlanmasında türk milləti qəbahətli deyildir. Türkiyə əvvəllərdə müharibə elan etməyirdi. Fəqət Almaniyə ilə gizli surətdə bağlanan müahidənaməni [sazişi] qövlədən feilə [sözdən işə] çıxarmaq üçün hər bə sövq edilmişdi. O ki qaldı müharibə zamanında türklərin qaba hərəkətdə bulunmasına, Sədrəzəm bunu etiraf etmişdir. Fəqət bu məsuliyyəti “İttihad-Tərəqqi” firqəsi öhdəsinə buraxmışdır. Hər halda, dini nöqtəyi-nəzərlə qabalıq göstərilməmişdir. Zira xristianlarla bərabər müsəlmanlar da xəsarətdidə olmuşlardır.

Sədrəzəm demişdir ki, müharibənin məsuliyyəti tamamilə “İttihad-Tərəqqi” firqəsinə düşür. Hər bir cəzanı da onlar görməlidir. Damad Fərid paşa Türkiyə ilə Rusiyanı müqayisə edərək demişdir ki, Rusiyanı bolşeviklər Müttəfiqlər əleyhinə qalxıdığı kimi, Türkiyəni də “İttihad-Tərəqqi” Müttəfiqlər əleyhinə qalxıdığıdır. Müttəfiqlər xalis ruslara müavinət etdikləri kimi türklərin də o hissəsinə eyni surətlə kömək etməlidir ki, onlar vətənlərini Gənc türklərdən xilas etmək istəyirlər.

Böyləliklə, Sədrəzəm paşa ümid edir ki, Müttəfiqlər Türkiyənin tamamiyyəti-mülkiyyəsinə [torpaq bütünlüyünü] saxlayacaqlardır.

Sədrəzəm nitqini qurtararkən bəzi kinayəli sözlər demişdir. Asiya və Afrikada olan 300 milyon müsəlmanların xilafət hesab etdiyi və dünya səhnəsində böyük rollar oynamış olan Türkiyəni sıxışdırmaq olmaz.

Damad Fərid paşa nitqini irad edərək [söyləyərək], yuxarıdakı bəyanatı havi olan [ehtiva edən] müxtirəni Klemansoya vermişdir. Sonra mürəxxəslər qonşuluqda olan odaya getmişlər. Şura dəxi Türkiyə məsələsinə müzakirəyə qoymuşdur ki, yarım saatdan sonra Klemanso Türkiyə mürəxxəslərini dəvət edib demişdir ki, Şura bu məsələni müzakirə etdi. Fəqət Şənbədən tez olaraq cavab verəmməyəcəkdir. Sədrəzəm cavabında demişdir ki, cüməyədək Onlar Şurasına yeni bir ərizə hal vərəqəsi verəcəkdir.

Bu əhvaldan sonra iclas qapanıb, mürəxxəslər Şura üzvləri ilə vidalaşılıb, özlərinə məxsus edilən hotelə əzimat etmişlərdir [yola düşmüşlər].

QƏZETƏLƏRDƏN

Cəbhədə

Moskvadan xəbər verirlər ki, bolşeviklər Novı Oskolu və Çarevi tərk etmişlərdir. Bolşeviklər Yekaterinburqun 150 verstliyindədirlər.

Odessanın alınması ətrafında

Ataman Qriqoryev Dnestrdə bolşeviklərlə mübarizə edən Romaniya əsgərlərinə Odessadan bir teleqraf göndərmişdir. Teleqrafda xəbər verir ki, qanlı və inadlı müharibədən sonra onun əsgərləri Odessanı almağa müvəffəq olmuşdur. Əhali, adəti üzrə, onları şadlıqla qarşılamışdır. Rakovskinin dəstələri nizamsız bir surətdə qaçmışdır. Hərgah Müttəfiqlər Dnestrdə hücumu davam etdirsələr, Qriqoryev ümidvardır ki, bir neçə gündən sonra onlarla birləşsin.

Sosialistlər bolşeviklər haqqında

İyulun 11-də Nauendən xəbər verirlər ki, Parisdə Fransa-İtaliya Sosialist Konfransı iclasları davam edir. Konfrans[ın] qəbul etdiyi qətnamədə bolşeviklərlə mübarizənin qət olunması [dayandırılması] tələb edilir.

Katolik mərkəzi hökuməti

Fransa mətbuatının aldığı xəbərə görə, Bavariya Mərkəzi Firqəsi Yevropa mərkəzində alman katolik hökuməti vücuda gətirmək qəsdilə Avstriya Tirol ilə birləşmək iqdamatına [təşəbbüsünə] girişmişdir.

Aşqabadın süqutu ətrafında

“Zarya” qəzetəsi Aşqabad süqutu ba-

rəsində zeyldəki [aşağıdakı] məlumatı verir:

Şura qoşunları tərəfindən Qəhqə mövqifi [stansiyası] alındıqdan sonra Qəhqəni əhatə edərək bolşeviklər zeyldəki şeyləri qənimət almışlardır: 12 parovoz, 9 qatar, 1 zirehli qatar, müxtəlif sistemdə 56 top. Bundan əlavə, dabravollardan 1500 nəfər də əsir alınmışdır. Ümum əsirlərin miqdarı 3 min nəfərdir. Dabravollar qayət həyəcan içində ricət etmişlərdir [geri çəkilməmişlər]. Qoşunların və ştabın bir hissəsi əsir düşəcəklərindən ehtiyat edərək Aşqabad yanına piyada gəlmişlərdir. Yolda afiserlər çinlərini və başqa afiserlik əlamətlərini çıxarıb atmışlardır. Aşqabad da Qəhqə süqutundan sonra beş gün qalmışdır. Qayət əcələ ilə şəhərdən ləvazimi-hərbiyyəni çıxarırmışlar. Bir çox şeyləri şəhərdə buraxmışlar. Bu şeylər yeganə olan bir qatar ilə aparılmış. Həbsxanada olan siyasi məhbuslardan 35 nəfəri atıb həbsxananı qan hamamına döndərmişlərdir. Bu əhval fərarilərin yanında əmələ gəlmişdir.

Hal-hazırda dabravollar Qızıl-Arvadı da tərk etmişdir. Səlaməti-ümumiyyə Komitəsi dabravollardan daha əvvəl qaçmışdır. İyul ayının 4-də Aşqabad alındıqdan sonra orada məhəlli [yerli] qüvvələrdən Şura hökuməti təşkil edilmişdir.

Oradan gələnlərin rəvayətinə görə, Türküstanda artıq dabravol cəbhəsi yoxdur. O ki qaldı ingilislərə, onlar Tazəşəhərdə çox azdırlar. Ona görə də hadisənin gedişini, hər halda, saxlaya bilməzlər.

Fərarilərin sözlərinə nəzərən, Şura qoşunları arasında sartlar və qırğızlar vardır. Şura qoşunları işğal etdikləri yerlərdə mükəmməl qanun qoyub, fərarilərin otaqla-

rı möhürlənib, qarət edən bolşeviklər atılmaqla edam edirlər.

DAĞISTANDA

Dağıstan şeyxülislamının Dabravol ordusu baş nümayəndəsinə ərzi-hal[ı]

Mən Dağıstan şeyxülislamı Əli Hacı Akuşinski xalqı Allahın yolu ilə məhəbbət, mehribanlıq və sülhə aparmaq üçün həyatımı verib, bütün Dağıstan xalqı tərəfindən Dağıstanda olan Dabravol ordusu nümayəndəsinə işbu zeyldəki [aşağıdakı] bəyanat ilə müraciət edirəm.

Dabravol ordusu komandanlığı və dəstələri tərəfindən Dağıstan dairəsində vücud gətirilən işlər, məsələn, general Lyaxovun Dağıstan əhalisindən 8 batalyon piyada və iki alay süvari tələb etməsi, Dabravol ordusu dəstələrinin Dağıstan torpağına soxulub və İngiltərə Hökumətinin Zaqafqaziyada olan İngiltərə qüvvələri Baş komandanına verdiyi xəbərə müvafiq Qafqaziya cümhuriyyətləri arasında təyin edilən xətti-hüdudu [sərhədi] keçib Teymurxanşuranı və Dərbəndi zəbt etməsi, Dağıstan dairəsində əsgəri və mülik ixtiyarı əlinə alması, 99 faiz zəhmətkeş əhaliyə nisbətən zabit və bəy sinifini aşkara və qismən müdafiə etməsi, başqa yerlərdə çap edilmiş, o cümlədən Dabravol ordusu tərəfindən Tersk oblastında ləğv edilən Türküstan və Tersk bolşevik pullarının güclə Dağıstanda sərf edilməsi, dinc kəndlərin cəza dəstələri gücü ilə tərk-silah etdirilib qaramal, buğda, pul və qeyri şeylərə xərc alınması, şəhərlərdə və şəhəratrafında müsəlləh [silahlı]

kazakların qarət qəsdilə dinc əhali üzərinə hücum etmələri, balıq vətəgələri fəhlələrinin və dəmiryol boyunda kəndlilərin təhdid edilməsi və bir çox başqa hərəkətlər aşkara surətdə Dağıstan xalqının hüququna təcavüzdən və onun müqəddəs şəriətini xələldar etməkdən ibarətdir ki, bu da müttəhidül-qəlb [kənül birliyi ilə] onu narazı edir. Dabravol ordusunun bu cür hərəkətlərinə artıq təhəmmül etmək [dözmək] olmaz. Bu cür hərəkətlər əski üsuli-idarədə rus ordusu tərəfindən baş verməyirdi.

Dağıstan əhalisi Dabravol ordusu hissələrini öz torpağına dəvət etməmişdir. Dağıstan xalqı dabravolların Dağıstana soxulmaq və yuxarıdakı hərəkətlərdə bulunmalarına yol verməmişdir. Dağıstan camaatı Dabravol ordusunun hərəkətini nəinki haqlı görür, bəlkə, Dabravol ordusu dəstələri tərəfindən onun hüququna və onun üçün müqəddəs olan şəriətə təcavüz edilməsinə bir təqsir belə tapmayı. Fəhlə və əkinçilərdən ibarət bütün Dağıstan zəhmətkeş ünsürü iqtisadca Rusiyaya bağlı olduğundan, heç vaxt Rusiya hökuməti əleyhinə cəbhə açmamışdır. İşıqlı inqilab günlərindən sonra Dağıstan öz zəhmətkeş xalqı mənafeyinə müvafiq tərz-i-idarə hazırlamaq üçün var qüvvəsini sərf etmişdir. Dağıstan inqilab cərəyanının doğurmuş olduğu üsuli-idarə altında öz həyatı ilə yaşamaq istəyir. Həmin üsuli-idarənin təyini məsələsində Dağıstan Rusiyanın başqa millətləri ilə bir yerdə iştirak etməyə haqlıdır. Buna görə Dağıstan xalqı ümumi üsuli-idarə məsələsində Dabravol ordu[su]nun Dağıstana öz xahişini [öz arzusunun] təlqin etməsini əsla haqlı görməyib, üsuli-idarənin təyi-

ni[ni] yalnız bütün Rusiya millətlərinin azad xahişlərindən asılı ədd [hesab] edir.

Dabravol ordusunun Dağıstana nisbət məsələsini və siyasəti başqa cür qoyması Dağıstan xalqını kazakların hərəkətlərində Dağıstan üzərində hakim olmaq arzusunda olmalarını görməyə məcbur edir ki, bu da indiyə qədər mehriban qonşuluq ilə yaşayan millətlər arasında ancaq milli müharibəyə bais olar. Hərgah Dabravol ordusu özünü ümumi üsuli-idarə vücud gətirmək üçün mübarizə edən qüvvələrdən biri ədd edirsə, gərək o yerdə mübarizə etsin ki, orada ona zidd bir qüvvə hərəkət edir. Rusiyada ümumhökumət üsuli-idarəsi bərpa edilənə qədər Dağıstan öz ənənətinə [ənənələrinə] və müqəddəs şəriətinə müvafiq özünü və öz işlərini idarə etməkdə özünü haqlı görür. Dağıstan xalqı məsuliyyətsiz və düşmən adamlar tərəfindən onun adına buraxılan menşeviklik, bolşeviklik və qeyri bu kimi töhmətlərə cavab verməyi öz vəzifəsi ədd etməyir. Dağıstan camaatı Rusiya millətlərinin ümumi arzusu həll edilənə qədər istər daxildən, istər xaricdən onun hüququna bəxş [zidd] olan əqdlərə səbir etmək niyyətində deyildir.

Yuxarıda göstərilənlərə görə mən Dağıstan şeyxülislamı Əli Hacı Akuşinski Şeyx Uzun Hacı və başqa möhtərəm alimlərlə bərabər bütün Dağıstan xalqı ilə müttəhidən xalq namından Dabravol ordusu nümayəndəsindən təkidən surətdə tələb edirəm ki:

1) Teymurxanşura və Dərbənd şəhərləri Dabravol ordusu hissələrindən təmizlənilib, bu dəstələr İngiltərə Hökumətinin təyin etdiyi Dağıstan xətti-hüduduna aparılsın.

2) Dağıstanın daxili işlərinə qarışılmayıb, Dağıstan xalqı kazakların və Rusiyada olan başqa millətlərin istiqlalıyyətini etiraf etdiyi kimi, Dağıstan xalqının özünü idarə etməyə ixtiyarı olduğu aşkara surətdə elan edilsin.

3) Dağıstan hakimi təyin edilməsi haqqındakı əmr ləğv edilib, həmçinin Dağıstan üzərinə hakimi-mütləq olan zabit və bəy sinifinə müavinət göstərilməkdən imtina edilsin.

4) Hərgah Dağıstan xalqının yuxarıda göstərilən maddələrdəki şəraiti Dabravol ordusu komandanlığı tərəfindən qəbul edilə, mən Dağıstan şeyxülislamı Dağıstan əleyhinə heç bir düşmənə hərəkətdə bulunmamağa söz verirəm. Əks surətdə mən, həmçinin Dağıstan camaatı vəqə ola-caq nəticələrin bütün məsuliyyətini Dabravol ordusu öhdəsinə buraxıb azad hərəkətdə bulunacağız.

5) Mənim bu bəyanatımın təhriri [yazılı] cavabını sizə vüsul ediləndən [çatdırılandan] 24 saatın müddətinə qədər nümayəndəmə verilməsini xahiş edirəm.

(İmza)

VÜKƏLA ŞURASINDA [NAZİRLƏR KABİNETİNDƏ]

- Daxiliyyə nazirinin Balaxanı-Sabunçu polismeysterliyi cənbindəki [nəzdindəki] polis məxaricatı vergisi üçün 436.828 manat 26 qəpik təxsis [ayrılması] haqqındakı məruzəsindən sonra qət edilmişdir [qərara alınmışdır]:

20 milyonluq fondan Daxiliyyə Nəzarətinə fəvqəzəkir məxaricatdan [yuxarıda

deyilən xərclərdən] ötrü istənilən məbləğ buraxılsın.

- Ədliyyə nazirinin ticarət və iş idarələri vəkalətnamələrinin vaxtlarının uzadılması haqqındakı məruzəsindən sonra qət edilmişdir:

Ədliyyə naziri tərəfindən təqdim edilən vəkalətnamələr vaxtının uzadılması haqqındakı qanun layihəsi 3-cü maddəsində deyilən 6 aydan bir sənəyədək artırılmasının dəyişməsi ilə təsvilə [bəyənilməklə], təsdiqdən ötrü təcili surətdə Məclisi-Məbusana idxalı tapşırılsın.

- Ədliyyə nazirinin Gəncə nahiyə məhkəməsi dəftərxanası məxaricatı üçün 25 min rublə təxsis haqqındakı məruzəsindən sonra qət edilmişdir:

20 milyonluq fondan həman məbləğ buraxılsın.

- Ədliyyə nazirinin Gəncə nahiyə məhkəməsi[nə] işiq və yanacaqdan ötrü 15 min manat təxsis haqqındakı məruzəsindən sonra qət edilmişdir:

İstənilən məbləğ 20 milyonluq fondan verilsin.

NƏZARƏTLƏRDƏ [NAZİRLİKLƏRDƏ]

- Hökumət qərarına məbni [əsasən], Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə Nəzarəti cənbində [Sosial Təminat Nazirliyi nəzdində] Şamaxı şəhərini yenidən təmir məsaili ilə iş[ti]ğal edəcək [yenidən bərpa məsələləri ilə məşğul olacaq] beynəl-idarə [idarələr arası] bir komiyon təşəkkül tapmışdır. Komiyonun müşavirəsi nəticəsində işbu qərara gəlinmişdir:

Şamaxı şəhəri köhnə şəhərin yuxarı hissəsində təmir ediləcəkdir. Zira buranın əsası möhkəm olduğu kimi, düzgün olduğundan dolayı zəlzələ hərəkətinə müqavimət göstərə biləcəkdir. Digər cəhətdən şəhərin yuxarı hissəsinin əhvali-fəsliliyyəsi [iqlimi] də həyatdan ötrü qayət müvafiq görülür.

- Ermənistan hökuməti nəzdindəki Azərbaycan siyasi nümayəndəsi [Məhəmməd] xan Təkinski cənabları teleqrafən Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə Nəzarətinə [Sosial Təminat Nazirliyinə] məlum etmişdir ki, müsəlman Milli Şurasının parası bitdiyindən, qaçqın müsəlmanlar bilmərrə müavinətsiz qalmışdılar. Həman Şura üçün para təxsisindən [ayrılmasından] ötrü Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə naziri Vükəla Şurası indində [nəzdində] iqdamatda [təşəbbüsdə] bulunmuşdur.

- Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə naziri Bakı qradonaçalnikinə müraciətən məlum etmişdir ki, onun tərəfindən Tazəşəhərdən qaçqınlara verilmiş üç gün vaxt az olduğundan onlar lazımi sənədlər ala bilməyirlər. Binaənileyh [ona görə], vaxt bir qədər uzadılmalıdır. Qazax qəzasına gəlmiş qaçqın dəstələrinin çoxalmasından dolayı Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə naziri Gəncə nahiyə müfəttişinə təcili surətdə Qazaxa azim olmaq [getmək] üçün düsturül-əməl [təlimat] vermişdir. Müfəttiş məhəllində [yerində] qaçqınların əhvalı ilə tanış olmaqla bərabər, Qaçqınlar Komitəsi fəaliyyəti təciddinə [bərpaasına] çalışacaqdır.

- Bələdiyyə İdarəsinin Tibbiyyə və Səhiyyə şöbəsi Məsai Nəzarətinə [Əmək Nazirliyinə] məlum etmişdir ki, çörəkçi dükanları son vaxt hifzüs-sihhəyə müğayir [gigiyenaya zidd] bir şərait altında saxlan-

maqdadırlar. Bunun önünü almaq üçün Məsai Nəzarətinin iqdamatda bulunması rica edilmişdir.

- Gəmi inşaatı zavodu xidmətçilərinin xidmətlərindən əzl [kənar] ediləcəkləri haqqındakı təliqəni [rəsmi məktubu] Məsai Nəzarəti Baş müfəttişə irsalən [göndərərək], məsələnin təhqiqini tapşırırmışdı. Müfəttiş Nəzarətə müraciətən məlum etmişdir ki, əzl məsələsi adi yay məsələlərindən biridir. Zira gəmi təmiratı azaldığı üçün fəhlələrin də çoxluğu hiss edilmişdir. Fəhlələr müştərək müqavilənamə [kollektiv müqavilə] üzrə 24 olmaq üzrə xidmətlərindən əzl edilmişlərdir.

XARİCİ SİYASƏTİMİZ

- 10 -

Denikin qorxusu

Kerenskinin mücərrəd nəzəriyyələri əməli bir nəticə vermədikdən sonra, rus xalqına bağlanan ümidlərin boşa çıxmağı rus məmləkətçiləri fikrində təğyirlər [dəyişikliklər] doğurdu. Rus fəhlələri yəqin etdilər ki, sırf rus qüvvələri ilə Rusiyani ehyə etmək [diriltmək] olmayacaq. Donda general Kaledin[in] başçılığı ilə olan müzakirələrdə bu yerə gəldilər ki, Rusiyani köhnə şəklinə salmaq üçün Rusiyada sakin başqa millətlərdən istifadə etməlidir. Bu millətlər arasında sadıq və cəsurluğu ilə məlum Rusiya müsəlmanları da nəzərləri cəlb eyləyirdi.

Milli bölüklər, sonra qolordu [korpus] və ordular vücuda gəlməsinə meydan verildi. Romaniya sərhədində “Birinci Müsəlman ordusu” ünvanında qüvvələr

toplandı. Birinci Müsəlman ordusunun Ukrayna Hökuməti nəzdindəki komissarı miralay [polkovnik] Tuqan-Baranovski ilə olan müsahibəmdə anladım ki, Don fəalları “Müsəlman ordusu”na böyük ümidlər bağlayırlar.

Aşib-daşmış inqilab bütün qüvvələrə zərbə vuran kimi, müsəlman korpusuna da sirayət etdi. Əsgərlər qaçıb dağılmağa başladılar. “Kiyev Müsavat Komitəsi” kimi bəzi müsəlman təşkilatı da açıq-açıqına korpusun əleyhinə propaqanda yapmağa qalxışdı. Böylə hərəkətlər korpusun qüvvəsini daha da qırdı. Lakin Rusiya ehyəçiləri [bərpaçıları] “Müsəlman korpusu”ndan ümidlərini kəsmədilər. Bu halda korpus yalnız 5-6 yüz zabitdən (bunlardan təqribən 20-si müsəlman idi) və külli ləvazimatı-əsgəriyyədən ibarət idi. Fikir bu idi ki, zabitlər və ləvazimat ilə Krıma gəlib müsəlmanları əsgər çağıraraq Qafqaza yerisilər və müsəlmanlardan ibarət sadıq və bolşeviklikdən uzaq bir qüvvə ilə Rusiya ehyasına çalışılsın. Lakin iş başqa cür oldu.

Müsəlmanlar gözlənilən kimi kor və avam deyil imişlər. Kiyev Müsavatının fikrinə krımlı qardaşlarımız da şərik olaraq “Müsəlman korpusu”nun yalnız rusluğa xidmət edəcəyini bilib ona şiddətli müqavimət etməyə başladılar. Axırda korpus başında duranlar Denikini Krıma dəvət edərək korpusun iki-üç yüz qalan müsəlman əsgərini də ona təqdim etdilər. Böyləcə, müsəlmanlığa hazırlayan korpus öldürüldü, lakin Kaledin[in] planı ölmədi. Müsəlman sadıq və avamlığından istifadə etmək istənilirdi.

Altı ay əvvəl Denikin Krımda kadetlər hökuməti vasitəsilə səfərbərlik elan etdi,

lakin bir nəticə hasil olmadı. Bircə müsəlman da əsgərliyə gəlmədi. Yalnız Kırım mirzalarının (tatar əsilzadələri) bəzisi köhnə imtiyazlarını ehya etmək üçün Denikinə qoşuldu. Axırda bolşeviklik Krimda həm Denikini, həm də mirzaları yuyub götürdü.

Genə fikir ölmədi. Bu dəfə “Don” gözünlü Qafqaza dikdi. Beş ay əvvəl Yekaterinodar şəhərində miralay [polkovnik] Belikov əhəmiyyətli məruzədə bulundu. Belikov isbat etmək istədi ki, Moskovu alıb Rusiyanı ehya etmək üçün əvvəlcə Qafqazı almalıdır. Belikovun nəzərinə Bakının nefti, Kuban və Stavropolun çorayı, Xəzər dənizinin balığı rus qüvvələrinə Moskovu almaq üçün bir üssül-hərəkə [baza] təşkil edə bilər. Belikov fikri bir addan ibarət deyil, Denikin ordusunda bir axındır. Bir çoxları bunun tərəfdarıdır ki, Moskovu bolşeviklikdən qurtarmaq üçün Qafqazın bütün qüvvələrini sərf etməlidir. Bu fikrin nə dərəcə qüvvətli olması gözümlə önündədir. Şimali Qafqaz Dağıstan ilə bərabər bu gün “istifadə” olunur. Uşaqdan-böyüyə əsgərliyə çağırılıb bolşeviklərə qarşı göndərilir.

Xülasə, avam dili ilə danışaraq deyə bilərik ki, köhnə Rusiya üçün qaynayan bir qazanın altına bizi odun əvəzinə atmaq istəyirlər. Məsələ aydındır. Denikinə odun lazımdır ki, Rusiya qazanını qaynatсын, başımıza bəla etsin. Deməli, bizim yağımızla bizi qovurmaq istəyirlər. Bunu cəmi müsəlman bu gün anlayıbdır. Odur ki, Kırım müsəlmanları Denikinə əsgər vermədilər. Və bu səbəbdəndir ki, inqış qardaşlarımız əllərində silah olaraq ölmək istəyirlər, namuslarını satmaq istəməyirlər.

Hökumətimizin ciddi tədbirləri Denikin qorxusunu vətənimizdən uzaqlaşdırır. Bu yolda xalqımızın geniş dairəsi hökumətimizə kömək etməlidir. Xalq anlamalıdır ki, Denikin gəlsə, vətənimiz alt-üst olacaqdır. Əvvəla, daxildə zidd qüvvələr bizə qarşı çıxacaq, ikinci, bolşeviklik meydana alacaqdır. Təcrübə göstərdi ki, Denikin ayağını basan yerlər bolşevik olur. Çünki “dükan yanarsa, siçan da yanar” fəhvasınca [mənasına uyğun olaraq], Denikin siçanlarını öldürmək məqsədlə bütün dükanı yaxmaq lazım gəlir. Bu müsibətlər vətənimizə üz verməmək üçün Denikin qara qüvvəsi ilə həmişə mübarizəyə hazır olmalıdır.

Yusif Vəzirov

NAXÇIVAN-ŞƏRUR MƏSƏLƏSİ

- 1 -

Tədarüksüz azəri türklərini xunxar [qanıçən] canavarların pəncəyi-zülmündən qurtarmağa gəlmiş Osmanlı türkləri, işğali-əsgəriyyələrinin [hərbi işğallarının] nəticəsində Qafqaziyada Dağıstan, Azərbaycan, Araz Türk cümhuriyyətlərini təsis etdikləri kimi, İrəvan tərəflərində də Erməni Hökumətini təşkil etdilər.

Hələ Osmanlı əsgərləri İrəvan tərəflərinə ayaq basmadan əvvəl ermənilər rus-Osmanlı cəbhəsini saxlayacağı deməklə rus komandanlarını, generallarını, Qafqaz Seymini, gürcü-müsəlman qonşu millətləri və nümayəndələrini aldatdılar. Və bu aldatmaq vəsiləsi [vasitəsi] ilə cəbhədəki rus dava ləvazimatını taladılar. Sonra cəb-

həni saxlayacaqları yerinə, taladıqları silahları götürüb içlərində sakit yaşamaqda olan müsəlman kəndçilərini, əkinçilərini qırıp dağıtmağa başladılar. Cəbhəni saxlaya biləcək qədər qüvvətli müntəzəm erməni qoşunlarının qabağında fikirsiz, tədarüksüz müsəlman kəndçi və əkinçiləri yataq-yurdlarını, kənd və əkinlərini buraxıb qoyun sürüləri kimi dağlara, dərələrə, meşələrə qaçmaqda idilər.

O biri tərəfdən də İran cəbhəsində Osmanlı əsgərləri qabağında tikiş tutduramayıb Qafqaza doğru geri daban basan general Andranik bəqiyətüs-seyf [qılınc artığı, öldürülməkdən qurtulan] “igid”ləri ilə Naxçıvan, Ordubad tərəfi ilə Qarabağa, daha doğrusu, Osmanlı əsgərlərinin qorxusundan Zəngəzur dağlarına qaçmaq istəmiş, fəqət tədbirli Andranik qorxusundan qaçdığı müsəlmanlara sızdırmaq üçün Naxçıvan və ətrafı müsəlmanlarına silahlarını tərək edib kəndisinə təslim olmalarını və keçib getmək üçün əsgərlərinə yol verilməsini əmr etmiş, yerli müsəlmanlar isə “hər zaman xain” ermənilərə, bilxassə insan qatili olan Andranik kimilərə təslim olmaqdan, şərəflə ölməyi xoş görmüşlər, Andranikin əmrinə tabe olmayıb kəndilərini müdafiəyə qalxmışlardır.

Nəticədə Andranikin top-pulemyotları ilə müdafiəsiz bir çox müsəlman kəndləri və əkinçi daxmaları dağılıb, əhalisi qırılmışdır. Yayıcı kimi bir neçə müsəlman kəndlərini[n] gəlin-qızları, uşaqları da özlərini Araz çayına atıb can verməklə erməni zülümündən qurtarmışlardır. Böyləliklə, ermənilərin müsəlman üstünə təcavüz və zülümkarlıqları davam etmiş, nəticədə isə 300-dən artıq müsəlman

kəndləri dağıdılmış, yüz minlərcə müsəlman kəndçi və əkinçiləri qırılıb pərişan edilməkdə idi.

Ermənilər ta qədimdən bəri tarixlərin göstərməsi ilə bəslənmiş olduqları alçaq təbiətləri ilə vücuda gətirdikləri nifrətli, vəhşi kinlərini bütün qüvvətləri ilə aralarında yaşayan müsəlmanların üstünə tökmüşlər və bu vəsilə ilə aralarındakı müsəlmanları məhv etməyə əzm etmişlərdir.

Osmanlı türkləri İran cəbhəsindən İrəvan quberniyasına ayaq basdıqları dəmdə ora müsəlmanlarının tale ulduzu erməni xunxarlarının payı-zülmü [zülümkar ayağı] altında sönməkdə idi.

Binaənileyh [ona görə], Osmanlı əsgərləri İrəvan torpağına üç gün daha gec gəlmiş olsaydılar, ora müsəlmanlarından indi ancaq muzeylərdə nümunə tapılmış olacaqdı.

* * *

Bu əsnalarda idi ki, Osmanlı əsgərləri İrəvan quberniyasına daxil oldular. Erməni təcavüz və xunxarlıqlarının qabağını dayandırdılar. Yerli türk müsəlmanları fəlakətdən, məhv olmaqdan qurtardılar.

Osmanlı türkləri Qafqaziyaya gəlməklə Qafqaziyada hərc-mərcliyin önünü aldıqlar, asayış bərpa və xırda millətlərə istiqlalları bəxş etdilər. Dağıstan, Azərbaycan, Ararat, Araz namlarında Qafqaz cümhuriyyətləri təsis və təşkil etdirdilər. Osmanlılar vasitəsilə təşkil edilən bu hökumətlərdən Ararat Erməni Cümhuriyyəti ilə Araz Türk Cümhuriyyəti İrəvan quberniyasında təşəkkül etmişdilər.

Ararat Erməni Cümhuriyyəti İrəvan şəhəri paytaxt olmaq üzrə demək olar ki, İrəvan quberniyasının Gümrü, Göyçə və Üçkilsə uyezdlərinin tamamına və

İrəvan, Dərə Alagöz [Dərələyəz] uyezdlərinin yarısına malik idi. Araz Türk Cümhuriyyəti isə paytaxt müvəqqədən Qəmərli qəsəbəsi olmaq üzrə məmləkət əhalisinin yüzdə 90 faizi türk-müsəlman olaraq İrəvan uyezdidin yarısına, Şərur uyezdi hissəsinə, Sürməli, Naxçıvan uyezdləri tamamına əlaqədar idi.

İrəvan quberniyasının Ordubad uyezdi isə o zamandan Azərbaycan hüdudu içində olub, Azərbaycan məmləkətinə daxil idi.

* * *

Osmanlılar Qafqaziyadan çəkilməyə məcbur edildikdən sonra Ararat Cümhuriyyəti hazır qoşunları ilə Osmanlı-rus cəbhəsindən malik olmuş əsləhələri [silahları] ilə ilk dəfə əllərini qonşusu Araz Cümhuriyyətinin qanı ilə boyadı. Kəndini müdafiəyə hələ qüvvət bulamayan Araz Türk Cümhuriyyəti Erməni Cümhuriyyətinin bu qəsbkarənə təcavüzünə tabavər olamayıb [tab gətirə bilməyib] məmləkətinin içərilərinə çəkildi. Bu hal Araz Hökumətinin əhali arasında nüfuzdan düşməsinə səbəb oldu.

Araz Cümhuriyyəti Erməni Hökumətinin təcavüzünü və kəndisinin qüvvəsizliyini dərk edib, o əsnalarda idi ki, kəndi tərəfindən məhəlli [yerli] fəal gənclərdən Paşa Bayramov nam [adlı] bir zati deleqat olaraq Azərbaycan Hökuməti yanına göndərdi, müavinətlər tələbində bulundu.

Erməni Cümhuriyyəti kəndisinə yaxın olan müsəlman yerlərini də bəzi müsəlman xain, yaxud təcrübəsizlərinin əli ilə öz hökəmranlılığı altına almağa başladı. Məsələn, İrəvan uyezdidin Zəngibasar mahalını İrəvan xan zadələrindən Əli xan Makinskinin vasitəsilə təhti-tabeiyətinə

[tabeçiliyi altına] keçirdi. Əli xan Makinski indi də İrəvanda Azərbaycan siyasi nümayəndəsi [Məhəmməd] xan Təkinskinin mikrobvari bir həmnəşinidir [yoldaşı, həmsöhbətidir].

Erməni Cümhuriyyəti 90 faizi müsəlmanlardan ibarət Sürməli uyezdi də məhəlli [yerli] studentlərdən Məşhədi Rza bəy Topçubaşov vasitəsilə hökəmranlılığı altına aldı. Məhəlli müsəlmanlar sonra məzkur [adı çəkilən] studentin xəyanətini bildilər. Onu cəzasına yetirib öldürdülər və qəbrini pamal etdilər [tapdaladılar].

Məhəlli müsəlmanları erməni tabeiyətinə keçirmək xəyanətində müttəhim olanlardan birisi də İrəvan cavanlarından Əbuş bəy Mirzəbağırbəyov idi ki, Naxçıvanda müsəlmanlar tərəfindən fəci bir surətdə öldürüldü.

* * *

Ararat Cümhuriyyəti bununla kifayətlənməyib, Araz Türk Cümhuriyyətinin Vedibasar, Şərur, Naxçıvan uyezdləri kimi qalan müsəlman hissələrini də təcavüzlə qəsb və zəbt etməyə başladı. Bu məqsədlə erməni müntəzəm qoşunları top və pulemyotlarla Vedi və Şərur müsəlman kəndlilərinə hücum etdilər. Vedi kəndliləri ermənilərin hücumuna qarşı kəndlilərini inadlı surətdə müdafiə etdilər.

Erməni hücumlarının dəhşət və fəlakətini gördükləri üçün Şərurdan bəzi varlılar, qorxaqlar, Naxçıvandan xanlar, bəylər, bəzi mollalar, hacılar yığışib İrana qaçdılar. Əhalinin əksəri İrana köçməyə hazırlandı. Erməni hücumlarının qabağında Vedi müsəlmanlarının qeyrətli müdafiələrini görməklə, Şərur müsəlmanları da köməyə gedib xətti-müdafiəni qüvvətləndirdilər.

GÜRCÜ MƏTBUATI

Ermənistanda Hökuməti Zaqaqaziya hökumətlərinin konfransının təzədən çağırılması xüsusunda eylədiyi təklif barəsində Gürcü Milli Demokratik firqəsinin qəzetəsi “Ertoba” 135-ci nömrəsində dərc etdirdiyi layiqi-diqqət bir məqaləni bit-tərcümə [tərcümə edərək] qareini-kirama [məhtərəm oxuculara] təqdim edirik.

Qəzetə yazır ki:

“Ermənistanda ayrılması ilə Gürcüstan və Azərbaycan hökumətləri arasında hərbi etilaf [razılıq] hüsula gəldi. Bu etilafın məqsədi şimaldan gələn ümumi təhlükəni rədd və azad olmuş əhalinin siyasi istiqlaliyyətini müdafiə eyləməkdir. Ermənistanda ayrılmağını ermənilərin özləri istədilər. Erməni camaatının pişrovları [liderləri] hətta özlərinə verilmiş möhlətdən də istifadə edib müahidəni [sazişi] imzalamaq və etilafa daxil olmaq istəmədilər. Bununla onlar, general Denikin İngilis Komandanlığının xahişinə müğayir [zidd] gedib Zaqaqaziya cümhuriyyətlərinin üzərinə hücum etdikdə hansı tərəfə mail olacaqlarını aşkar etdilər. Bu cür hərəkətdən sonra erməni hökuməti genə də konfrans iclaslarına təzədən məşğul olmaq dəvətini edir.”

“Borba” qəzetəsi də bu barədə bir məqalə yazıb deyir:

“Biz ümid edirik təcrid [bərpa] edilmiş konfransda İrəvan nümayəndələri başqa hərəkətdə bulunacaqlar. Və arxayın olmaq istəyirik, bu dəfə konfransın iştiğalından [işindən] müəyyən və müfid [faydalı] bir nəticə hasil olacaqdır. Uzun müddət davam edən konfransda Ermənistanda nümayəndələri ancaq konfransın iştiğalına

M. B.

[işinə] mane olurdular, böyük məsələlərdə razılığa gəlməyirdilər, razılıq hüsula gətirmək səylərində etina etməyirdilər. Bu təəccüblü rəftarlarına Ermənistan Hökuməti ilə ədəmi-əlaqəni [əlaqə olmamasını] bəhanə gətirirdilər. Aşkardır ki, bu barədə erməni vəkillərinə heç kəs inanmayırdı. Ararat Hökuməti çoxdan bəri ayrılmaq siyasəti aparırdı və işlərin bu cür xitam bulması çoxdan qərara alınmış imiş. Qonşuları ilə razılıq hüsula gətirmək məsələsini Erməni Hökuməti həmişə başından rədd edirdi. Bu gümanla ki, qəvi [güclü] bir xadim ilə arxalanıb qonşuların hesabından özlərinin məxfi arzularına nail olmağa müvəffəq olsunlar.

Paris dairələrində ermənilərin oynadıqları rolları onların Müttəfiqlərə necə məlumat verdiklərini kim bilməyir. Böyük Ermənistan təşkilatı xülyası bütün erməniləri o dərəcədə işğal edibdir ki, onlar öz hədlərini və ağıllarını bilmərrə itiriblər. Burada qonşularla barışıq vəd edib mübahisəli məsələləri sülhlə qurtarmaq barəsində şirin-şirin söylədilər, Yevropada isə Böyük Ermənistan təsis etməyə xüsusunda bir-birini mütəəqib [bir-birinin ardınca] münaqişəni mövcib [münaqişəyə bais olan] tələblər edirlər.

İkiüzlü siyasət yürüdən, əlbəttə ki, konfransın müvəffəqiyyətsizliyinə gərək çalışsın. [Sirakan] Tiqranyan, [Stepan] Mamikonyanın rəftarı həqiqətdə elə o cür idi ki, Qafqaz Konfransı günlərini bilmərrə səmərəsiz və mənfəətsiz keçirdi.

İndi ermənilər konfransın iştiğalını mehmannəvaz [qonaqpərvər] gürcü Daxiliyyə Nəzarətinin imarətində genə təzələmək istəyirlər və bizim sosial demokratlarımız da onlar üçün xoşhəllə bütən

qapıları açırlar, bu ümidlə ki, Daşnaksutyunun agentləri, bəlkə, bu dəfə təzə düsturül-əməllərlə [təlimatnamələrlə] gəlib Gürcüstan və Azərbaycan ilə ümumi bir lisan tapalar.

Sosial-demokratların bu ümid və arzularını təqdir edirik, ancaq təzə amillər görmədikcə, Yermolov küçəsində qardaşlığa qəsəm edib, Versalda isə üzərimizə bıçaq itiləyənlərə biz heç vaxt arxayın ola bilmərik.”

BAKI XƏBƏRLƏRİ

Müstəhlilər dükənlərində

Qızıl və gümüş sənətkarlarının “Qənaət” Müstəhlilər Cəmiyyəti əhaliyə məlum edir ki, həmin cəmiyyətin dükənlərində olan ərzağın qiyməti bu cürədir: un (ələnmiş) 190 manat pudu, un kəpəkli 160 manat, kartof girvənkəsi 2 manat 50 qəpik, buz 1 manat, pesok 34 manat, sabun (ağ) 18 manat, sabun (sarı) 14 manat, papiros (vişşi sort) 7 manat. İdarənin telefon nömrəsi: 49-73.

* Türk Ədəmi-Mərkəziyyət firqəsi “Müsəvat”ın Bakı Komitəsi Bakı Bələdiyyə İdarəsinə müraciətən, nə üçün bu vaxta kimi şəhərin küçələri əski adda qaldığını sormuşdur və tez zamanda küçələrin adlarını türkləşdirməyi təklif etmişdir.

İngilislər Qafqaziyada

Aldığımız məlumata görə, ingilislər hənuz avqust ayının 15-nə kimi Qafqaziyada qalacaqlar.

Bahalıqla mübarizə

Hökumət dairələrindən xəbər verirlər ki, Azərbaycan Hökuməti cənbində [nəzəndə] olan Mal Mübadiləsi Komissiyası tərəfindən külli miqdarda manufaktur, ayaqqabı və qənd alınmışdır. Bu günlərdə camaat arasında paylanmasına şüru olunacaqdır [başlanacaq].

Parlaman komissiyasında

Azərbaycan sərhədində mühafizə dəsətəsi təşkilatı xüsusunda Maliyyə Nəzarətinin qanun layihəsi Maliyyə-Büdcə Komissiyasında qəbul edilib, Parlaman müzakirəsinə təqdim edilmişdir.

Hərbiyyə Komissiyasında

Məmuryyət və sinif nöqtəyi-nəzərinədən mükəlləfiyyəti-əsgəriyyədən [hərbi mükəlləfiyyətdən] müvəqqəti azad edilməsinin müddət tövsisi [vaxtının uzadılması] haqqında Hərbiyyə nazirinin qanun layihəsi Hərbiyyə Komissiyasında qəbul olunub, Ləvayehi-Qanuniyyə [Qanun Layihələri] Komissiyasının ikinci dəfə müzakirəsinə təqdim edilmişdir.

Bələdiyyə İdarəsində

Bələdiyyə rəisi Məsai Nəzarətinə [Əmək Nazirliyinə] müraciətən məlum etmişdir ki, bələdiyyə işlərinin işbu sənəki açıqlığını qaralamaq üçün hökumətdən 25 milyonluq istiqraz [borc] istəmək məcburiyyəti görünmüşdür. Rəisi-hökumət indindəki işbu iqdamate [təşəbbüsə] Məsai nazirinin müavinətdə bulunmasını rica və təmənnə etmişdir.

* Ticarət və Sənaye Nəzarəti Məsai Nəzarətindən rica etmişdir ki, tezliklə müfət-

tişlik vəzifəsi ilə məsai müfəttişliyi vəzifələri ayrılınsınlar. Zira bunların bir vəzifə kimi tələqqi etdirilməsi [qiymətləndirilməsi] qarğışıq çıxarmaqdır.

Məhəmməd Əmin Əfəndiyev

Bakıda yaşayan şamaxılılardan bir qismi Şamaxı bələdiyyəsinə yazmış olduqları bir kağızda Salyan edadiyyəsinin müdiri Məhəmməd Əmin Əfəndiyevin Azərbaycan Parlamanı üzvlüyünə namizədliyini qoymağı təklif edirlər.

Dövlət Bank ətrafında

Bu günlərdə açılmış Azərbaycan Dövlət Bankı bütün Azərbaycan daxilindəki xüsusi banklara müraciətən xəbər vermişdir ki, Azərbaycanda müamilatda [əməliyyatda] bulunmağın təmini üçün Dövlət Banka rəhn verməlidirlər. Əks surətdə müamilatları qət ediləcəkdir [kəsiləcəkdir].

Bayram günü haqqında

Dəmiryolları emalatxanalarının fəhlələri miyanında [arasında] bayram günü haqqında ixtilaf baş vermişdir. Müsəlmanlar cümə gününün, xristianlar isə bazar gününün bayram edilməsi tərəfdarıdır. Məsələ müzakirə bə'dində [sonrasında] xüsusi bir komissiyaya verilməsi qət edilmişdir [qərara alınmışdır].

Məhkəməyə cəlb

* Bakı Nahiyə Məhkəməsi müddəiyi-ümumisi [prokuroru] qubernatora məlum etmişdir ki, Bakı 6-cı polis müdiri Misirxanov kəndi xidmətindən sui-istifadə etdiyi üçün qanunun 345 və 354-cü maddələrinə müvafiq təhti-mühakiməyə [müha-

kimə altına] alınıb istintaqa şüru edilmişdir [başlanmışdır].

* Sabiq təhəri [axtarış] polis müdiri müavini Zamanov xidmətindən sui-istifadə etdiyi üçün müddəyi-ümumi tərəfindən qanunun 377 və 378-ci fəslinə müvafiq təhti-mühakiməyə alınmışdır.

* Balaxanı-Sabunçu müddəyi polis müdiri müavini Baxşəliyev xidmətindən sui-istifadə etdiyi üçün müddəyi-ümumi tərəfindən 354-cü maddəyə görə təhti-mühakiməyə alınmışdır.

* Muğan pristavı Xəlil Xəlilov xidmətindən sui-istifadə etdiyinə görə müddəyi-ümumi tərəfindən qanunun 348 və 377-ci maddələrinə görə təhti-mühakiməyə alınmışdır.

Varid olmuş mallar

Ticarət və Sənəət Nəzarətinin məlumat şöbəsinin xəbərinə görə, iyulun 8-dən 14-nə kimi Bakıya varid [daxil] olub: taxıl 141.608 pud, furaj [yem] 9.072 pud, kartofel 1.036 pud, qənd 1.338 pud, qoyun yunu 1.077 pud, pambıq 2.368 pud, dəmir şeylər 1.527 pud.

Valyuta

Valyuta halı çox düşkündür. Türk lirəsi 420 manat, funt 350 manat, çek 300 manat, İtaliya lirəsi 22 manat.

Aksiya və fond

Hökumət aksiyaları 4 faiz gedir. Əsgəri istiqraz və xəzinə təminatı 5-10 faiz. Neft aksiyaları pis deyildir.

Dəmiryolunda

Azərbaycan Dəmiryol İdarəsinin mühafizə naçalnik [Xanbaba bəy] Sədrəd-

dinbəyov mühafizə məmurlarına əmr edir ki, həbs etdikləri şəxsləri müqəssir də olsalar, incitməsinlər və ümumi vətəndaşlarla gözəl rəftar etsinlər. Bu əmrə təbə olmayanlar şiddətli cəzaya mübtəla olacaqlar.

Birjada

Bakı, Tiflis, İrəvan və Batum lajları [pul birjalari] arasında o qədər fərq qalmamışdır. Kerenski minlikləri bu yerlərin hamısında 1450-dən 1500 manata gedir. 250 manatın 4-ü 1200 manata, xırdalar 20 faiz, Nikolay beşyüzlükləri 1750 manata, yüzlülklər 300-dən 320 manata kimi, xırda, demək olar, yoxdur. Olan da 100 faizə gedir. Zaqaqaziya bonları 1 ½ faizə gedir.

AZƏRBAYCANDA

Lahic qəsəbəsi və ətrafi

Lahic qəsəbəsi 25 kəndin mərkəzidir. Bu kəndlər iqtisadi və coğrafi cəhətdən yek-digərinə [bir-birinə] bağlıdırlar. Bunlarda 50 mindən ziyadə əhali yaşayırlar. Bu əhalinin 10 mindən ziyadəsi lahicdir. Şu zavallı köylülərin halları olduqca fənadır. Heç bir yerdən müavinət almayırlar. Yüzlərlə çılpaq, yalovac, ac qoca kişilər, qadınlar və çocuqlar köydən-köyə gedərək müavinət arayırlar. Qalan əhalinin qüvvəsi də tükənib, daha bu fəlakəzlərə müavinət etməyə imkanları yoxdur.

Səhiyyə cəhətinə gəldikdə, heç bir müavinət yoxdur. Bunun nəticəsi olaraq keçən sənə ay yarımın ərzində bu rayonda səpmə yatalaq, “ispanka” və bu kimi

müsri [yoluxucu] naxoşluqlardan 15 mindən ziyadə əhali tələf oldu. Tək Lahicda 4 mindən fəzlə camaat tələf oldu. Burada bir şəxs xəstələnsə, mütləqa dünyadan əl çəkməlidir. Son vaxtlarda genə səpmə yatalaq müşahidə olunur. Hərgah tezliklə müavinət göstərilməsə, bildirki kimi biçərə əhali minlərlə tələf olub gedəcəkdir.

Digər bir mühüm məsələ maarif məsələsidir. Şu 26 köyün əksərində məktəb yoxdur. Olan məktəblər də iki ildir ki, qapanmışdır. Lahicda iki zükur [oğlanlar] ibtidai məktəb var. Və ancaq bunlar çocuqların ehtiyacını təmin etməyir. Çünki, əvvəla, məktəbin xüsusi evi yoxdur. İkincisi, idarə edilən evlər məktəbə yaramayırlar. Və üçüncüsü, müəllim azlığıdır. Və ona görə yüzlərcə çocuqlar küçələrdə qalıb müzirr [zərərli] təsirat altında yaşayırlar. Əhali o qədər zəngin deyil ki, özləri məktəblər bina edib orada uşaqlara təbiyə və elm öyrətsinlər. 1902-ci sənədə Lahicda camaat tərəfindən bina olunmuş məktəb zəlzələdən dağılıb getdi. Sonra da genə təkrar bir məktəb bina etdilər. Bu da 1907 sənədə yangıya məruz olub dağıldı.

Əlhasil, hər cəhətdən bu 50 mindən ziyadə əhali fəna bir halda yaşayıb imdad gözləyir. Ümid edirik ki, Azərbaycan hökuməti-aliyyəsi şu bədbəxt köylərin hallarını nəzərə alıb maddi və mənəvi ehtiyaclarını təmin edər. Xüsusən məktəb yoxluğundan küçələrdə veyil və sərgərdan dolanan çocuqları gələcəkdə vətən və millətə xidmət etmək üçün yarar insanlar etmək uğrunda təşəbbüsdə bulunar.

Tələbə: Y. Lobji

Gəncədə quldur dəstəsinin dağıdılması

Keçən gün Daxiliyyə Nəzarətinə Gəncədən uyezdni naçalnik [qəza rəisi] [Bəhram bəy] Məlikabbasov teleqraf etmişdir ki, Qədir Mahmudovun quldur dəstəsinin 11 adam tutulub, 7 nəfəri erməni kəndlərində gizlənmişlərdir. Onlar da tutulacaqlardır.

İtibdir

Zülfəli Balakışi oğlu Ələkbərovun Sabunçudan aldığı əbədilik pasportu itibdir. Etibardan saqitdir [etibarsızdır].

5441

Diş həkimi

E. S. Karşteynbaumun

Dişlər ağrısız çəkilib və qızıl dişlər qayırılır. Ünvan: Sisyanovski, nömrə 41, Çadrovının küncündə. Telefon nömrə 22-08. Qəbul edir: 8-dən 1-ədək; 5-dən 7-ədək.

İyul ayının 1-dən naxoşları Buzovnada Zərbəli Şeyxəli oğlunun bağında qəbul edir. Şəhərdə isə asistentka R. Q. Risqind qəbul edir.

Doktor S. İ. Zaks

Zöhrəvi, dəri, sifilis və daxili naxoşluqlarını qəbul edir. 606 və 914 müalicə. Naxoşları hər gün qəbul edir səhər saat 7-dən 8-ədək, axşam saat 6-dan 8-ədək. Vorontovski küçə nömrə 43, 2-ci mərtəbə. Telefon nömrə 32-56.

10237

Diş həkimi S. M. Hamburg

Nikolayevski nömrə 29, Parlaman qarşısında. Telefon nömrə 5-96. Kauçuk və qızıl üzərində süni dişlər qayırır. Dişləri ağrısız çəkir.

10239

**Bəhri-Xəzər dənizində posta, sərnişin
və yük gəmilərinin hərəkəti**

Bakı-Ənzəli

15-ci körpüdən səşənbə [çərşənbə axşamı], cümə və bazar günləri saat 4-də.

Bakı-Tazaşəhər (Krasnovodsk)

15-ci körpüdən düşənbə [bazar ertəsi], çarşənbə və cümə günləri saat 4-də.

Bakı-Salyan

19-cu körpüdən bazar, səşənbə, çarşənbə və cümə günləri saat 4-də.

*Bakı-Ənzəli-Şahsavar-Məşhədsər-Bəndər
Gəz və geri*

17-ci körpüdən çarşənbə günü saat 4-də.

*Bakı-Həsənqulı-Bəndər Gəz-Məşhədsər
və geri*

17-ci körpüdən səşənbə günü saat 4-də.

Petrovsk-Fort-Aleksandrovska və geri

Paroxodlar Petrovskdan pəncşənbə [cümə axşamı] günləri saat 4-də çıxırlar.

Bakı-Petrovsk

15, 25 və 24-cü körpülərdən səşənbə, pəncşənbə və şənbə günləri saat 12-də.

Qeyd: Lənkərana və Astaraya paroxodların gedişi ayrıca elan olunacaqdır.

T-164

**Xüsusi müsəlman təvəllüdxanası
Gövhər xanım Qazızadə**

Vəzi-həml edənlər hər bir vaxt, gələn xəstələr isə hər gün səhər saat 10-dan 2-yə kimi qəbul edilirlər. Təvəllüdxanada əməliyyatı-cərrahiyyə (operasiya) icra edilib, doktor Tsentner konsultasiya yapır. Feldşeritsamama Vasserman çiçək döyür, yara bağlayır və iynə vurur. Adres: Armyanski küçə nömrə 13. Telefon nömrə 58-39.

T-321

Arvad diş həkimləri

Z. A. Şextər və xanım

Dişlər ağrısız çıxarılır. Qızıl qapaq, qazma və hər növ qayıрма dişlər. Dişlərin yaxşı qayırlması təmin olunur. Kənardan gələn

üçün tezliklə görülür. Qiymətlər münasibdir.

Qəbul olunur səhər saat 9-dan 2-yədək, axşam saat 4-dən 7-yədək. Voronsovski küçə 17 nömrəli evdə, paradni qapıdan.

10218

**Berlin Darülfünunu doktoru
S. İ. Kopelioviç**

Daxiliyyə və əsəbiyyə naxoşluqları qəbul edir səhər saat 10-dan 1-ədək, axşam saat 5-dən 7-yədək. Adres: Vorontsovski küçə nömrə 17, 2-ci mərtəbə. Telefon nömrə 50-28 və 93.

10244

Doktor M. D. Mdivani

Gəlib naxoşları qəbul etməyə başlamışdır. Qəbul edir: arvad, daxili və cərrahiyyə naxoşluqlarını Voronsovski-Qubernski küçələrin küncündə, ev nömrə 15, telefon nömrə 06-78.

Axşam isə öz evində, Balaxanski-Maqazinni küçələrin küncündə (Müsəlman məscidi qarşısında), telefon 20-67, saat 5-dən 8-ədək.

5425

**Müvəqqəti müdir:
Xəlil İbrahim**

QEYD VƏ ŞƏRHLƏR

Səbrimiz tükənir

səh. 315. “X.”: “Azərbaycan” qəzetində bu imza Xəlil İbrahimə məxsusdur.

Teleqraf xəbərləri

səh. 320. “Yekaterinoslav”: Ukraynanın Dneprepetrovsk vilayətində indiki Dnepr şəhəri.

Sülh ətrafında

səh. 322. “Tofiq bəy”: Əhməd Tofiq paşa (Okday) nəzərdə tutulur.

“Gənc türklər” (yaxud “Jön türklər”): Osmanlı imperiyasında sultan II Əbdülhəmidə müxalif gənc ziyalılar nəslinin meydana gətirdiyi siyasi hərəkət.

Gürcü mətbuatı

səh. 332. “Yermolov küçəsi”: Tiflisdə, indiki Şio Çitadze küçəsi. Gürcüstan Xarici İşlər Nazirliyi bu küçədə yerləşir.

Bakı xəbərləri

səh. 333. “Misirxanov”: qəzetdə səhvən “Nəsirxanov” kimi getmişdir; 6-cı sahənin polis müdiri Ağabəy Misirxanov idi.